

КОГНІТИВНО-КОМУНІКАТИВНА КАТЕГОРІЯ КООПЕРАТИВНОСТІ В МІЖСОБИСТІСНОМУ СПІЛКУВАННІ

Корольов Ігор Русланович,

канд. філол. наук, доц.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

У статті розглянуто когнітивно-комунікативну категорію кооперативності в міжособистісному спілкуванні, зокрема охарактеризовано феномен кооперативної комунікації, визначено поняття кооперативної комунікації, виявлено основні типи модусів мовленнєвої поведінки інтерактантів у кооперативній комунікації.

Ключові слова: кооперативна комунікація, категорія кооперативності, ввічливість, модус мовленнєвої поведінки, стратегії позитивної/негативної кооперації.

Сьогоднішня лінгвістика характеризується бурхливим розвитком таких напрямів, як когнітивна лінгвістика, психолінгвістика, лінгвокультурологія, прагмалінгвістика, лінгвістична комунікативістика, теорія міжкультурної комунікації, невербальна семіотика тощо. Останнім часом до фокусу уваги учених потрапляють такі когнітивно-комунікативні категорії, як ввічливість (Т. В. Ларіна, Р. А. Газізов, Й. А. Стернін, Г. М. Тельмінов, Л. О. Хесед, П. Браун, С. Левінсон, Н. Ніксдорф та ін.) та кооперативність (П. Грайс, М. Томаселло, Н. Ф. Пономарьов, І. В. Попова та ін.). Передусім вивчається національно-культурна специфіка вираження ввічливості в різних лінгвокультурах [Богдан 1998; Ларина 2009; Газізов 2011; Хесед 2013, Nixdorf 2002], вікові особливості формування ввічливості як категорії комунікативної свідомості, гендерна специфіка ввічливої поведінки, дослідження ввічливості як концепту [Богданова 2011; Демченко 2007; Зацепина 2007; Морозова 2004; Савойская 2005; Формановская 2001; Muders 2009], виявлення домінантних особливостей спілкування, пов'язаних із функціонуванням комунікативних стратегій ввічливості [Гнатюк 2007; Малая 2008; Скрипник 2006; Тельминов 2013].

Актуальність теми дослідження пов'язана з необхідністю системного і комплексного опису кооперативної комунікації із урахуванням нових аспектів її вивчення в сучасній лінгвістиці: лінгвокогнітивного, лінгвокультурного та дискурсивно-прагматичного.

Об'єктом дослідження в нашій розвідці є категорія кооперативності в міжособистісному спілкуванні, а **предметом** – її когнітивно-комунікативний статус.

Метою статті є з'ясування сутності та специфіки когнітивно-комунікативної категорії кооперативності в міжособистісному спілкуванні. **Завдання:** – охарактеризувати феномен кооперативної комунікації; – визначити поняття кооперативної комунікації; – виявити основні типи модусів мовленнєвої поведінки інтерактантів у кооперативній комунікації.

Як зауважує О. А. Романов, можна згадати численні праці з опису різних мовленнєвих "постулатів", "максим", "правил", "імплікатур", "заповідей" (Дж. Остін, Дж. Серль, Д. Вандерліх, П. Грайс, Дж. Лакофф, Дж. Ліч, Р. Вагнер та ін.), у яких висувається ідея про те, що кооперативний базис спілкування – це основа безконфліктної, успішної діалогічної взаємодії, а порушення кооперативності неодмінно призводить до протиріч між партнерами й конфлікту [Романов 2006, 10].

Відповідно до вчення американського психолога і спеціаліста з дослідження комунікації і кооперації М. Томаселло, кооперативна комунікація, як і спільна діяльність, заснована на спільній базовій когнітивній структурі поділу намірів [Томаселло 2011, 34]. Учений запропонував виділяти кооперативну модель людського спілкування, у якій першими формами міжособистісної комунікації були природні, спонтанні, вказівні та образотворчі (іконічні) жести (пантомімічна комунікація) [там само].

На думку Н. Ф. Пономарьова, насамперед необхідно розрізнявати кооперативну та конфліктну комунікацію. Якщо завдання першої – формування позитивної суспільної думки про адресанта та встановлення партнерських відносин із адресатом, то друга спрямована на протидію в цілому та руйнування взаєморозуміння між комунікантами [Пономарёв 2007, 31]. Якщо інтраканти мають однакове уявлення про комунікативні цілі один одного або про взаємний розподіл комунікативних ролей, комунікація реалізується як кооперація. Якщо ж комуніканти мають різні цілі або різне уявлення про розподіл комунікативних ролей (зокрема, якщо вони свідомо створюють цю різницю), конфлікт між ними неминучий, тобто стандартна комунікативна ситуація обов'язково перетвориться на конфліктну. Часто-густо конфліктна ситуація спілкування спричинюється невідповідністю комунікативних норм, прийнятих у межах тієї чи тієї лінгвокультури.

Відповідно до концепції І. В. Попової, конфліктне й кооперативне спілкування як правило здійснюється в двочленному та багаточленному діалогічних циклах, у яких комуніканти реалізують свої індивідуальні цілі, прагнучи досягти бажаного кінцевого результату міжособистісної взаємодії. При цьому поняття про спільну мовленнєву дію наявне в обох випадках. Тільки при кооперативному спілкуванні вона є спільною дією, що має семантичну характеристику (+ сприяння), а при конфліктному спілкуванні – (+ протидія). Успішність характерна як для кооперативного, так і для конфліктного типів спілкування, але в кожному із цих типів вона має свої особливості [Попова 2001, 3]. Кооперативне спілкування можливе тільки тоді, коли адресант і адресат користуються тим самим кодом, і між ними виникає спільний знаковий контактний простір.

Кооперативна комунікація – ситуація спілкування, що базується на когнітивній структурі спільних намірів комунікантів із використанням ефективних мовних і мовленнєвих засобів, вибір яких зумовлений однаковими уявленнями про комунікативні цілі один одного, взаємним розподілом комунікативних ролей, насамперед партнерських. Кооперативна комунікація чітко кореспондується з поняттям дискурсивної взаємодії. У мовленнєвій поведінці, що репрезентує кооперативну комунікацію, виявлені такі основні типи дискурсивних практик (*знайомство, привітання, порада, побажання, подяка, прохання, похвала, запрошення, вибачення, прощання, згода, співчуття, оспівдання в коханні* тощо), засновані на реалізації або досягненні взаєморозуміння між співрозмовниками та на загальній базовій когнітивній структурі спільних намірів. Сукупність зазначених типів дискурсивних практик створює дискурсивний простір [Казыдуб 2006; Плотникова 2008] кооперативної комунікації, який можна охарактеризувати як міжособистісне, динамічне (усне/письмове), відкрите спілкування інтраквантів, що переважно відбувається в повсякденній

(не)офіційній комунікативній сфері через посередництво мовного, паралінгвістичного коду. Важливим є міжособистісний, або психологічний аспект, яким і передбачено розробку ідеї про існування комунікативних стратегій і тактик, що регулюють гармонійне, безконфліктне спілкування. Класичною в такому розумінні та принциповою є теорія "збереження обличчя", автори якої П. Браун та С. Левінсон, спираючись на теорію мовленнєвих максимумів Дж. Ліча, поділяють ввічливість на позитивну і негативну [Brown, Levinson 1987]. Учасники кооперативної комунікації передусім мають спільну мету, дотримуючись під час спілкування єдиного принципу кооперації [Грайс 1985]. Т. В. Ларіна пропонує модифікувати теорію "збереження обличчя" Брауна-Левінсона в теорію "віддалення (дистанціювання) та зближення" [Ларина 2009].

Як вважає В. М. Глушак, модус мовленнєвої поведінки є концептуальним утворенням у сукупності пресупозицій, що визначають спосіб взаємодії комунікантів на тлі конкретних дискурсивних умов. Модус мовленнєвої поведінки є вербальною реалізацією типових ситуацій комунікативної взаємодії інтерактантів. Дослідник виокремлює модули ввічливої, фамільярної і агресивної мовленнєвої поведінки [Глушак 2009, 10]. Екстраполюючи виділені російським ученим типи модусів мовленнєвої поведінки на кооперативну комунікацію, яка перебуває у фокусі нашої уваги, ми можемо висловити припущення про те, що релевантними для нас є модули ввічливості і фамільярності. У мовленнєвій поведінці, що репрезентує кооперативну комунікацію, представлені ситуації спілкування (н-д, *знайомство, привітання, порада, побажання, подяка / вдячність, прохання, похвала, запрошення, вибачення, прощання, згода, співчуття, освідчення в коханні* тощо), засновані на реалізації або досягненні взаєморозуміння між співрозмовниками, а також, як вже було зазначено, на загальній базовій когнітивній структурі спільних намірів. Модус агресивної мовленнєвої поведінки відповідно не може задовольняти вимог як кооперації у цілому, так і кооперативної комунікації зокрема.

У лінгвістичній науці існують і інші типології модусів мовленнєвої поведінки. Так, О. С. Кіреєва пропонує в кожній інтеракції виділяти два рівні – соціальний (рольовий модус) і психологічний (суб'єктний модус) [Кіреєва 1999]. Як перший, так і другий типи модусів спілкування дослідниця пов'язує з соціальними ролями комунікантів, використовуючи термінологію Е. Берна, який називає їх *Дорослим, Батьком і Дитиною*. Таким чином, у мовленнєвій поведінці інтерактанти традиційно обирають одну з трьох ролей (*Дорослий, Батько, Дитина*) [Берн 1999], що залежить від статусу співрозмовника і особливостей комунікації у цілому.

Існують типові комунікативні стратегії і тактики для *Батька, Дорослого і Дитини* в кооперативній комунікації, але в межах однієї соціальної ролі існує можливість їх вибору. Як зазначає О. С. Кіреєва, якщо комуніканти поведуться з позицій "розуміючого" *Батька (Дорослого)* або "слухняної" *Дитини (Дорослого)*, то соціальний / рольовий модус сприймається ними як константа [Кіреєва 1999]. У такому разі ймовірність конфлікту мінімальна, а тому відповідний різновид рольового модусу спілкування найбільш характерний для кооперативної комунікації. Неконструктивний характер розмови виявляється в тому випадку, якщо інтерактанти зосереджені лише на власних уявленнях, поведуться з позиції "імпульсивної" ("примх-

ливої", "неслухняної") *Дитини* або "незадоволеного" *Батька*, що свідчить про конфліктну або проміжну комунікацію.

Суб'єктний модус спілкування, на думку О. С. Кіреєвої, корелює з національно-культурними стереотипами, які найбільш яскраво виявляють специфіку мовленнєвої поведінки мовної особистості, що належить до певної етнокультурної спільноти [Кіреєва 1999]. У рамках суб'єктного модусу найбільшу значимість мають емоційність і експресивність, стабільність і сталість (непостійність) у поведінці, терпимість і невтручання у чужі справи, щирість і замкнутість, індивідуалізм і колективізм, прагматизм, категоричність і пряmlinійність, порушення зони особистої автономії *Іншого* і т.д. Саме ці складові мовленнєвої поведінки найбільш або найменш характерні для представників того чи іншого етносу. Безумовно, суб'єктний модус спілкування також взаємопов'язаний з використанням певної соціальної ролі інтерактантом і може бути реалізований як у кооперативній, так і в конфліктній і проміжній комунікації.

Ми цілком погоджуємось із думкою В. М. Глушака щодо базових складових модусу мовленнєвої поведінки, до яких він зараховує: – мотивацію, що спрямовує певний варіант мовленнєвої поведінки; – інтенції, які визначають тип поведінки інтерактантів; – емоції, які специфікують конотативно-ефективні стани комунікантів; – соціально-ієрархічні відношення, що обмежують або необмежують мовленнєві дії співрозмовників; – індивідуальні особливості адресанта і адресата, які пов'язані з типом конкретної особистості і впливають на хід комунікації [Глушак 2009, 10].

Позитивний і негативний типи ввічливості, що корелюються з модусами ввічливості та фамільярності кооперативної дискурсивної взаємодії, є релевантними для принципу кооперації (квазікооперації), передбачаючи певну систему комунікативних стратегій, спрямованих або на зближення з адресатом, або на віддалення від нього [Газизов 2011, 13].

Серед основних стратегій *позитивної кооперації*, які переважно відповідають модусу ввічливої мовленнєвої поведінки, можна виокремити: демонстрацію єдності та солідарності адресанта і адресата (пропозиція спільних дій); вияв уваги (інтересу, симпатії, турботи) до співрозмовника; прагнення до взаєморозуміння та згоди з адресатом тощо [Газизов 2011, 13]. Реалізуються такі стратегії кооперації у численних і варіативних комунікативних ситуаціях: *знайомство, привітання, порада, побажання, подяка, прохання, похвала, запрошення, освідчення в коханні* тощо).

З-поміж стратегій *негативної кооперації (квазікооперації)*, що співвідносяться переважно з модусом фамільярної мовленнєвої поведінки, можна виділити: – надання свободи дій адресату та задоволення його потреби в комунікативній недоторканості, яка реалізується через посередництво тактик семантичної мінімізації імпозиції (помилка адресанта в оцінці знань адресата), імперсоналізації, вибачення, ввічливого песимізму тощо [Газизов 2011, 28]. Наприклад, в уривку з листа І. Ю. Рєпіна до Л. М. Толстого, в якому, незважаючи на негативну оцінку особистих рис адресанта, зберігається характер дружнього послання: адресату пропонуються ще більші можливості для критики, що в подальшому не спричинить погіршення стосунків між комунікантами: "*Ваши замечания относительно моих "Провод" совершенно верны... Не удаётся мне напасть на глубокую идею, которая бы*

пластично виливалась в образах... Ще раз благодарю Вас за Ваши письма, они меня очень ободряют; пожалуйста, не скупитесь на замечания, я их очень люблю, особенно Ваши драгоценны мне, по своей правде и высокому строю мысли" (І. Ю. Рєпін – Л. М. Толстому, 19.11.1880).

Як зазначає В. І. Карасик, ступінь самоконтролю комунікантів у різних ситуаціях спілкування позначається суттєвою варіативністю. Наприклад, у розмові з близькими людьми вдома ми зазвичай ведемо себе природно і вільно, а в офіційних ситуаціях розмірковуємо не тільки про свої висловлювання, але і ймовірні репліки партнерів по спілкуванню [Карасик 2007, 356]. За свідченням Светонія, римський імператор Октавіан Август, готуючись до розмови про важливі справи зі своєю дружиною Лівією, мав звичку заздалегідь записувати запитання, які потребують обговорення, і під час розмови тримався цього запису, "щоб випадково не сказати їй занадто мало або занадто багато" [Фєдорова 2002, 75].

Ми переконані в тому, що кооперативність, як і колективність, є конститутивною ознакою комунікативної поведінки і виявляється в тому, що мовець неминуче вбудовується в систему прийнятих у суспільстві способів картування та оцінки світу, тобто в систему культури. Це виявляється в тому, що для успішного спілкування необхідно користуватися так званою конвенційною мовою, яка є відомою іншим членам суспільства, необхідно також знати про існуючі в соціумі погляди на світ і правила відносин між людьми, національно-ціннісні орієнтири тієї чи іншої мовної особистості. Ці знання в працях з прагмалінгвістики називають семантичними і і прагматичними пресупозиціями [Кєпан 1971]. Для успішного ведення міжособистісної і міжкультурної комунікації особливо значущі саме прагматичні пресупозиції. Разом з тим не можна не погодитися з Ю.Є. Прохоровим в тому, що "приналежність до певної культури визначається саме наявністю базового стереотипного ядра знань, повторюваного в процесі соціалізації індивідуума в певному суспільстві, і досить стереотипного (на рівні етнічної культури, а не особистості) вибору елементів периферії" [Прохоров 2006, 14]. Розглядаючи комунікативні перешкоди в спілкуванні, О. А. Леонтович виділяє клас культурологічних чинників, що перешкоджають взаєморозумінню: 1) розбіжності менталітетів і національних характерів; 2) розбіжності в мовних картинах світу, враховуючи сприйняття часу і простору; 3) комунікативна асиметрія; 4) дія культурних стереотипів; 5) відмінності в ціннісних орієнтирах; 6) розбіжність культурно-мовних норм; 7) розбіжність у пресупозиціях і фонових знаннях; 8) культурно-мовні розбіжності в приписуваних мовним одиницям конотаціях; 9) неоднакове сприйняття гумору; 10) розбіжності в комунікативних стратегіях; 11) специфічні форми і засоби невербальної комунікації, використовувані в різних культурах [Леонтович 2005, 230–231].

Наприклад, якщо американець говорить: "*Let's have dinner together next week*", то це зовсім не свідчить про запрошення на обід, а лише висловлює симпатію і бажання подальшої взаємодії (кооперації). Аналогічним чином звичайні повсякденні дії можуть одержувати в певній культурі додатковий символічний сенс: наприклад, у Німеччині в першій половині ХХ століття чай вважався напоєм вищих верств суспільства, а каву пили прості люди, і тому фразу "*Я вип'ю з тобою кави*" в одному з діалогів роману Е. М. Ремарка "Три товариші" маємо розуміти: "*Я готова відмовитись від звички людей мого соціального кола*" [Шамне 1999, 169].

Отже, ми охарактеризували феномен кооперативної комунікації, запропонували робоче визначення поняття кооперативної комунікації, зокрема розглянули типологію модусів мовленнєвої поведінки інтерактантів у кооперативній комунікації, а також виявили основні типи стратегій позитивної та негативної кооперації. У **перспективі** наших досліджень плануємо розглянути типи мовленнєвої поведінки різномовних інтерактантів у конкретних кооперативних комунікативних ситуаціях.

Королів І. Р., канд. філол. наук, доц.

Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко

Когнитивно-коммуникативная категория кооперативности в межличностном общении

В статье рассмотрена когнитивно-коммуникативная категория кооперативности в межличностном общении (в частности охарактеризован феномен кооперативной коммуникации), определено понятие кооперативной коммуникации, выявлены основные типы модусов речевого поведения интерактантов в кооперативной коммуникации.

Ключевые слова: кооперативная коммуникация, категория кооперативности, вежливость, модус речевого поведения.

Korolyov I. R., Ph. D., Associate Professor

Taras Shevchenko National University of Kyiv

The Cognitive and Communicative Category of Cooperation in Interpersonal Converse

The article describes the cognitive-communicative category of cooperation in interpersonal converse (in particular the phenomenon of cooperative communication is being characterized), defines the concept of cooperative communication, identifies the main types of verbal behavior modes in cooperative communication.

Key words: cooperative communication, category of cooperation, politeness, mode of speech behavior.

Література:

1. Берн, Э. Игры, в которые играют люди : Психология человеческих взаимоотношений ; Люди, которые играют в игры : Психология человеческой судьбы / Эрик Берн. – М. : ФАИР-ПРЕСС, 1999. – 480 с.
2. Богданова, А. Г. Сопоставительный анализ структур и способов вербализации концептов *ВЕЖЛИВОСТЬ* и *HÖFLICHKEIT* в русской и немецкой языковых картинах мира : дис. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.20 "Сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание" / Анна Геннадьевна Богданова. – Новосибирск, 2011. – 168 с.
3. Газизов, Р. А. Коммуникативная категория вежливости в немецкой лингвокультуре : автореф. дис. ... доктора филол. наук : спец. 10.02.04 "Германские языки" / Р. А. Газизов. – Уфа, 2011. – 44 с.
4. Глушак, В. М. Лингвопрагматический аспект речевого поведения коммуникантов в ситуациях повседневного общения (на материале немецкого языка) : автореф. дис. ... доктора филол. наук : спец. 10.02.04 "Германские языки" / В. М. Глушак. – М., 2009. – 48 с.
5. Гнатюк, Л. Прагматичні й функціонально-комунікативні аспекти ввічливості (на матеріалі сучасної української мови) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 "Українська мова" / Л. Гнатюк. – Івано-Франківськ, 2007. – 19 с.
6. Грайс, Г. П. Логика и речевое общение / Г. П. Грайс // Новое в зарубежной лингвистике. – М., 1985. – Вып. 21. – С. 217–237.
7. Демченко, Е. В. Семантико-синтаксические средства выражения категории вежливости в английском и русском языках : дисс. ... канд. филол. наук спец. 10.02.19 "Теория языка" ; 10.02.20 "Сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание" / Екатерина Владимировна Демченко. – Ростов-на-Дону, 2007. – 168 с.
8. Зацепина, Е. А. Лексико-фразеологическая объективация концепта *ВЕЖЛИВОСТЬ* в русском языке : дисс. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.01 "Русский язык" / Елена Анатольевна Зацепина. – Воронеж, 2007. – 189 с.
9. Казыдуб, Н. Н. Дискурсивное пространство как фрагмент языковой картины мира (теоретическая модель) : монография / Надежда Николаевна Казыдуб. – Иркутск : ИГЛУ, 2006. – 216 с.

10. *Карасик, В. И.* Языковые ключи / Владимир Ильич Карасик. – Волгоград : Парадигма, 2007. – 520 с.
11. *Киреева, Е. С.* Языковые средства реализации ролевого и субъективного модусов в диалоге (на материале американской художественной литературы) : автореф. дис. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.19 "Теория языка" / Е. С. Киреева. – М., 1999. – 40 с.
12. *Леонтович, О. А.* Русские и американцы : парадоксы межкультурного общения : монография. – М. : Гнозис, 2005. – 352 с.
13. *Малая, О. Ю.* Реалізація мовленнєвих стратегій ввічливості у дискурсі німецькомовних Інтернет-форумів : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.04 "Германські мови" / О. Ю. Малая. – Харків, 2008. – 20 с.
14. *Морозова, І. І.* Комунікативні стратегії ввічливості у стереотипній мовленнєвій поведінці вікторіанської жінки : автореф. дис. канд. філол. наук : 10.02.04 "Германські мови" / І. І. Морозова. – Харків, 2004. – 20 с.
15. *Плотникова, С. Н.* Языковое, дискурсивное и коммуникативное пространство / С. Н. Плотникова // Вестник ИГЛУ. – Иркутск : ИГЛУ, 2008. – С. 131–136.
16. *Пономарев, Н. Ф.* Информационная политика органа власти : пропаганда, антипропаганда, контрпропаганда / Николай Федорович Пономарев. – Пермь : Изд-во Пермского гос. техн. ун-та, 2007. – 185 с.
17. *Попова, И. В.* Технология обучения диалогу-обсуждению в неязыковом вузе (на материале английского языка) : дис. на соискание ученой степ. канд. пед. наук : спец. 13.00.02 "Теория и методика обучения и воспитания" / Ирина Владимировна Попова. – СПб., 2001. – 195 с.
18. *Прохоров, Ю. Е.* Национальные социокультурные стереотипы речевого общения и их роль в обучении русскому языку иностранцев. – 4-е изд. – М. : КомКнига, 2006. – 224 с.
19. *Романов, А. А.* Вербальный конфликт в диалогической игре / Алексей Аркадьевич Романов // Мир лингвистики и коммуникации: электронный научный журнал. – Тверь : ТГСХА, 2006. – № 5. – Т.1. – С. 7–20.
20. *Савойская, Н. П.* Лингвокультурологические особенности концепта "вежливость" (на материале казахского, русского и английского языков) : дис. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.20 "Сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание" / Наталья Павловна Савойская. – Челябинск, 2005. – 186 с.
21. *Сорокин, Ю. А.* Человек говорящий в его модусах и отношениях / Ю. А. Сорокин // Массовая культура на рубеже XX–XXI веков : Человек и его дискурс : сб. науч. тр. – М. : Азбуковник, 2003. – С. 7–23.
22. *Томаселло, М.* Истоки человеческого общения / Майкл Томаселло. – М. : Языки славянских культур, 2011. – 323 с.
23. *Улимбашева, Э. Ю.* Категория вежливости в разных лингвокультурных традициях (на материале русского, английского и кабардинского языков) : дисс. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.19 "Теория языка" / Эмма Юрьевна Улимбашева. – Нальчик, 2003. – 141 с.
24. *Формановская, Н. И.* Речевой этикет и культура общения / Наталья Ивановна Формановская. – М. : Высшая школа, 1989. – 156 с.
25. *Формановская, Н. И.* Речевой этикет и вежливость / Н. И. Формановская // Русская словесность. – 2001. – №3. – С. 67–72.
26. *Хесед, Л. А.* Типы вежливого и невежливого поведения и их знаковые характеристики : автореф. дис. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.01 "Русский язык" / Л. А. Хесед. – М., 2013. – 26 с.
27. *Шамне, Н. Л.* Актуальные проблемы межкультурной коммуникации / Николай Леонидович Шамне. – Волгоград : ВолГУ, 1999. – 208 с.
28. *Brown, P.* Politeness : Some universals in language usage / P. Brown, S. Levinson. – Cambridge : Cambridge University Press, 1987. – 358 p.
29. *Keenan, E.L.* Two Kinds of Presupposition in Natural Language // Studies in Linguistic Semantics / C. J. Fillmore, T. Langendoen (Eds.). – N. Y. : Holt, Rinehart and Winston, 1971. – P. 44–52.
30. *Nixdorf, N.* Höflichkeit im Englischen, Deutschen, Russischen / Nina Nixdorf. –Marburg : Tectum Verlag, 2002. – 168 S.
31. *Mills, S.* Gender and Politeness / Sara Mills. – Cambridge : Cambridge University Press, 2003. – 270 p.
32. *Muders, K.* Höflichkeit ein universales Konzept? Text / Katharina Muders. – Düsseldorf : GRIN Verlag, 2009. – 28 S.